

UW BRIEF VAN 28 november 2012

UW REF.

ONZE REF.

DATUM 28 JANUARI 2013

BIJLAGE(N) -

CONTACT Marleen Van den Brande

TEL. 02.525.09.44

FAX 02.525.09.77

E-MAIL marleen.vandenbrande@gezondheid.belgie.be

Aan Mevrouw Sabine Laruelle

Minister van Middenstand, KMO's, Zelfstandigen en
Landbouw

Guldenvlieslaan 87

1060 Brussel

BETREFT Adviesvraag inzake een ontwerp van Koninklijk Besluit betreffende het Federale Reductieprogramma voor Pesticiden 2013-2017.

Mevrouw de Minister,

Op 3 december 2012 heeft de Hoge Gezondheidsraad een adviesaanvraag ontvangen inzake een ontwerp van Koninklijk Besluit betreffende het Federale Reductieprogramma voor Pesticiden 2013-2017. Ingevolge artikel 19 van de Wet van 21 december 1998 betreffende de productnormen ter bevordering van duurzame productie- en consumptiepatronen en ter bescherming van het leefmilieu en de volksgezondheid werd het advies van de HGR gevraagd en dat binnen de maand na ontvangst van de adviesaanvraag.

De Hoge Gezondheidsraad wenst dan ook zijn ontgoocheling uit te drukken over de manier waarop zijn advies wordt gevraagd. Inderdaad, de verder genoemde Richtlijn 2009/128 voorzag 3 jaar om een nationaal actieplan op te stellen; de einddatum is ondertussen verstreken en nu pas wordt, dringend, het advies van de HGR gevraagd. Waarom is de Raad al niet in 2009 betrokken geworden bij de uitwerking zelf van dergelijk plan? De Raad vraagt niet beter dan, binnen de mogelijkheden waarover hij beschikt, constructief mee te werken. Binnen de beperkte tijdspanne waarover hij nu beschikt kan de Raad slechts een aantal algemene en vooral kritische opmerkingen formuleren zonder echt op een positieve manier te kunnen bijdragen aan een beter plan. De HGR blijft dan ook met het gevoel achter slechts pro forma geraadpleegd te zijn en verzoekt met aandrang om in het vervolg van bij het begin van de werkzaamheden te worden bevroegd. De Raad is ook bereid om, in overleg met de administratie, mee te werken aan een herziening van het huidig KB.

De aanvraag werd overgemaakt aan de beleidsreflectiegroep "Chemische agentia".

Dit ontwerp van Koninklijk Besluit heeft tot doel het federaal reductieprogramma van pesticiden voor de periode van 2013 tot 2017 vast te leggen volgens de bepalingen in artikel 3 van het Koninklijk Besluit van 4 september 2012 betreffende het federaal reductieprogramma van pesticiden, met inbegrip van hun gebruik in het kader van duurzame ontwikkeling.

Richtlijn 2009/128 van het Europese Parlement en de Raad van 21 oktober 2009 tot vaststelling van een kader voor communautaire actie ter verwezenlijking van een

duurzaam gebruik van pesticiden schrijft België voor om tegen 26 november 2012 een nationaal actieplan voor de reductie van gewasbeschermingsmiddelen te programmeren en te verwezenlijken.

Het voorgestelde ontwerp van Koninklijk Besluit linkt het federale plan aan de gewestelijke plannen in het NAPAN-plan (Nationaal Actie - Plan d'Action National), het heeft dus betrekking op het federale deel van het plan voor de periode 2013-2017. Het omvat 38 acties, waarvan 8 gerealiseerd zouden moeten worden in coördinatie met de Gewesten.

Dit advies van de Hoge Gezondheidsraad bestaat uit een algemeen en een specifiek luik. Het algemene deel bevat elementen die zowel voor dit programma gelden, als voor de reductieplannen voor pesticiden in het algemeen. Daarom is dit deel ook relevant voor reductieprogramma's die men in de toekomst wenst op te stellen. Het specifieke deel gaat over punctuele bemerkingen bij het programma 2013-2017. Vaak illustreren zij met concrete voorbeelden de overwegingen uit het algemene deel.

1. Algemene opmerkingen

- 1.1 Hoewel de hoge druk van de pesticiden in België een belasting is voor de draagkracht van de ecosystemen en de volksgezondheid, is het reductieprogramma ontwikkeld vanuit een *standpunt "milieu en gezondheid"*. Algemene doelstellingen ter verbetering van beide ontbreken. Zowel de milieu- als de gezondheidsaspecten komen occasioneel en niet systematisch ter sprake. Ook een preventieve en proactieve aanpak die belangrijk is voor de gezondheid is maar matig tot niet aanwezig. Dit gebrek aan doelgerichtheid maakt de aanpak vaag.
- 1.2 Gezondheidsaspecten in verband met het gebruik en het terugdringen van pesticiden hangen samen met het groot *aantal toegelaten middelen* op de Belgische markt. Onder pesticiden verstaat men enerzijds de gewasbeschermingsmiddelen (gbm) en anderzijds de biociden (producten voor ontsmetting, conservering, bestrijden van plagen en andere). Van deze laatste waren er in 2011 bijna 1500 erkend; dit vertegenwoordigde dat jaar 40.000 ton; zij bevatten 250 actieve stoffen, wat overeenkomt met 12.000 ton actieve stof (FOD VVVL, 2012). Deze vier parameters vertonen een continu stijgende trend gedurende de voorbije jaren. Hoewel elk van de biociden op de Belgische markt afzonderlijk aan een grondige analyse van het milieu- en gezondheidsrisico wordt onderworpen, is er geen beleid om het gezamenlijke effect van deze stoffen te beoordelen.
Over de gewasbeschermingsmiddelen (fungiciden, herbiciden, insecticiden, groei regulatoren, mollusciciden en andere) werden minder gegevens gepubliceerd. Tijdens de periode 1970-2011 werd evenwel jaarlijks tussen de 6000 en 11000 ton actieve stof in België gebruikt. Het piekverbruik situeerde zich in 1995. Daarna stelde men tot 2010 een dalende trend vast. In 2011 nam de hoeveelheid gebruikte actieve stof opnieuw toe tot ongeveer 6500 ton waarvan het merendeel fungiciden en pesticiden (Van Bol, 2013). Gezien de hoge absolute waarden, de toename voor de biociden en de opnieuw stijgende cijfers voor de gbm, is een programma voor de reductie van het aantal pesticiden en de aanverwante parameters (aantal actieve stoffen, hoeveelheden pesticiden en actieve stoffen) aangewezen. Dit is niet voorzien in het voorgelegde reductieprogramma.
- 1.3 Van direct belang voor de gezondheid zijn de *hoeveelheden pesticiden* waaraan de burgers worden blootgesteld. Een modaal Belgisch dieet zorgt dagelijks voor een blootstelling aan meer dan dertig pesticiden. Ongeveer 80 procent van het fruit en 60 procent van de groenten in Belgische rekken bevatten resten van pesticiden. In

respectievelijk 2,7 en 3 procent van de gevallen zijn de concentraties hoger dan door de wet is mogelijk gemaakt (FASFC, 2011).

Hoewel een overschrijding van de norm niet onmiddellijk een gevaar voor de gezondheid hoeft te betekenen (dit hangt samen met de relatie en de veiligheidsfactoren tussen de norm, de ADI (Acceptable Daily Intake) en de NO(A)EL (No Observed (Adverse) Effect Level), zijn er indicaties dat voor sommige pesticiden de ADI kan worden overschreden (Claeys et al., 2011). Daarnaast is het aantal normoverschrijdingen te hoog. Daarom is actie om de hoger vermelde cijfers naar beneden te halen wenselijk in het raam van een "pesticidenreductieprogramma".

- 1.4 In België komen vaak *verschillende pesticiden op één product* voor. De schil van citrusvruchten is vaak behandeld met 5 tot 10 verschillende biociden en gewasbeschermingsmiddelen. Waar mogelijk, is het terugdringen van dit aantal aangewezen. Men heeft hier te maken zowel met onderzoeks- als beleidsaspecten. Qua onderzoek is het probleem aan de orde op Europees niveau. Het Europese Agentschap voor de Voedselveiligheid (European Food and Safety Authority - EFSA) bereidde een richtlijn ("guidance document") voor het onderzoek voor. Een probleem zijn de vele mogelijke combinaties van pesticiden (ook met andere producten die een interfererend effect kunnen hebben op de gezondheid). Over de mogelijke effecten van veel voorkomende mengsels vindt men voorbeelden in de literatuur (zie onder meer Klein Reffstrup et al., 2009).

In afwachting van meer onderzoeksresultaten kan het beleid alleen een voorzichtigheidshouding aannemen. Het programma hoort aan te tonen hoe men dit opvat.

- 1.5 Het reductieprogramma heeft te weinig aandacht voor *niet eerder gemelde effecten* van pesticiden. Het vermeldt wel dat België zich inschreef in het Europese onderzoek naar de effecten op bijen. Over bijvoorbeeld endocriene verstoring (ongeveer de helft van de pesticiden heeft een endocrien versturende werking) of de invloed op gedragsveranderingen (Almeida et al., 2010; Floyd et al., 2008), heeft het programma niets te melden.

De HGR begrijpt de (wetenschappelijke) onzekerheden in dit verband. Pas onlangs meldde het EFSA dat enkele van de meest gebruikte insecticiden uiterst schadelijk zijn voor bijen die zich voeden met de bloemen van besproeide gewassen. Dit is een tussentijds resultaat van langlopend onderzoek dat nog niet is afgerond. Na lange jaren van discussie met de maatschappelijk betrokkenen is de Europese Unie er nog steeds niet in geslaagd een lijst van hormonaal versturende producten ("endocrine disruptors") op te stellen. De Europese Verordening 1107/2009 voorziet criteria te publiceren in december 2013.

Niettemin is het aangewezen dat het reductieprogramma zou aangeven hoe men met deze onzekerheden, die een meer volledige risicoanalyse zullen mogelijk maken, wil omgaan.

- 1.6 *Wat de gezondheidsgevolgen van acute intoxicaties betreft, is de opvolging van professioneel blootgestelden* (landbouwers, plagenbestrijders) en hun kinderen aangewezen.

Ook chronische professionele blootstelling verdient meer aandacht. De HGR verwijst hier naar de studies die onder zijn auspiciën werden uitgevoerd over de blootstelling van landbouwers aan pesticiden en (congenitaal aangelegde) leukemie bij hun kinderen (Van Maele-Fabry et al., 2010). Deze en andere systematische overzichtsonderzoeken (Wigle et al., 2009; Vinson et al., 2011) wijzen op de toegenomen risico's voor ALL (Acute Lymfoblastische Leucemie), AML (Acute Myeloïde Leucemie) en leukemie bij kinderen in het algemeen, na prenatale

blootstelling van de moeder. Een evaluatie die de Raad onlangs uitvoerde in samenwerking met de Nederlandse Gezondheidsraad leidde tot de aanbeveling om de professionele blootstelling aan pesticiden van de ouders - in het bijzonder de blootstelling van de moeder - terug te dringen (SHC, 2012).

Bovendien is deze benadering ingegeven door voorzichtigheid in situaties met mogelijk grote, vaak onomkeerbare gezondheidsgevolgen: zwangere vrouwen en vrouwen die willen zwanger worden beperken best zoveel mogelijk hun blootstelling aan scheikundige stoffen en aan pesticiden in het bijzonder (Gezondheidsraad, 2007).

Wat kinderen aangaat toonde de Nederlandse Gezondheidsraad (2004) eerder aan dat de huidige beoordelingsprocedure van de gezondheidsrisico's niet steeds voldoende beschermt.

- 1.7 Ook *residentiële blootstelling* aan pesticiden is geassocieerd met meer AML en ALL bij de kinderen van blootgestelden (Van Maele-Fabry et al., 2011). De eerder vermelde Belgisch-Nederlandse evaluatie beveelt hier preventieve acties aan (inclusief educatie gerichte) en het beperken van de blootstelling in een residentiële context. Zoals voor de professionele blootstelling is het doel om de blootstelling van zwangere vrouwen en jonge kinderen zoveel mogelijk te beperken (SHC, 2012).
- 1.8 Er is nood aan *informatie voor het brede publiek en opleiding en navorming van professionelen* inzake het oordeelkundig gebruik van pesticiden. Hoewel dit in eerste instantie een gewestelijke materie betreft, is het nuttig dat de federale overheid een "gemeenschappelijke sokkel" voor dergelijke activiteiten zou ontwikkelen. Dit maakt meer stroomlijning van doelstellingen, methoden en verwachte resultaten mogelijk, maar laat ook toe de aandachtspunten, die blijken uit de ervaring met de federale bevoegdheden (bijvoorbeeld omtrent de erkenning van producten en de controle op het gebruik ervan), in te brengen in de programma's.
- 1.9 Het voorgestelde reductieprogramma bevat een lijst van doelstellingen, indicatoren, maatregelen en tijdslijnen, naast een beknopte toelichting bij de meeste voorgestelde acties. De *doelstellingen*, in het bijzonder deze die de gezondheid betreffen, zijn niet of nauwelijks *gekwantificeerd*. Op dit punt schoort dit programma aanzienlijk zwakker dan zijn voorgangers. Zo kon men in het KB van 22 februari 2005 lezen: " ...tegen 2010 ten overstaan van 2001 (referentiejaar) de negatieve impact van biociden met 50% te verminderen... de evaluatie van deze doelstellingen zal gebeuren aan de hand van kwantitatieve en kwalitatieve indicatoren..." (een verantwoorde doelstelling die evenwel niet werd gerealiseerd). Tegen de achtergrond van het stijgend aantal pesticiden en hun verregaande verspreiding in de voedselketen en het milieu, is het aangewezen minstens kwantitatieve doelstellingen te formuleren over het terugdringen van aantallen pesticiden en de hoeveelheden werkzame stoffen. Ook specifieke doelstellingen omtrent de bescherming van kwetsbare groepen, zoals zwangere vrouwen en kinderen, worden best gekwantificeerd.
- 1.10 De thematische maatregelen 5 tot en met 9 omvatten 11 acties die, te oordelen naar de titels van de thema's, *alleen op het terugdringen van gewasbeschermingsmiddelen (gbm)* zijn gericht. Het is onduidelijk waarom ondermeer acties die te maken hebben met de verpakking en het geïntegreerd beheer van plagen, alleen op gbm zijn gericht.
- 1.11 Overheden, landbouwers, verkopers, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties zullen moeten samenwerken bij het uitvoeren van de acties. Het programma gaat niet in op de *betrokkenheid van deze maatschappelijke actoren*.
- 1.12 De bevoegdheden omtrent het beheer van pesticiden zijn verspreid over het federale niveau en de gewesten. Voor het terugdringen van de pesticidenbelasting

en de effecten hiervan op de volksgezondheid, is ondermeer het geheel van het "ecosysteem België" van belang. Daarom is het aangewezen het federale reductieprogramma efficiënt te *integreren en te coördineren* met de programma's van de gewesten. Het voorstel geeft geen informatie over deze integratie en coördinatie.

2. Specifieke opmerkingen

2.1 Thema 1: Certificeren van de kennis van de professionele gebruikers van pesticiden.

2.1.1 Erkenning van professionele gebruikers op basis van opleiding, ervaring én navorming is aangewezen.

2.1.2 Acties voor en professionele vorming van de professionele gebruiker van pesticiden is aangewezen, ondermeer over de etikettering volgens de CLP-reglementering (Classification, Labelling and Packaging of Substances and Mixtures) en de gevolgen hiervan.

2.1.3 Ook vorming in het raam van levenslang leren (bijscholing, navorming) van de leraars aan de landbouwhogeschole is nodig. Het programma moet ondermeer gericht zijn op de actuele wetgeving, de nieuwe technieken en materialen om de blootstelling te beperken en de effecten op gezondheid en milieu.

2.2 Thema 3: Informatie van het brede publiek.

2.2.1 Te voorzien zijn pictogrammen (bijvoorbeeld deze voorgesteld door de WGO) om de aandacht te vestigen op de voorzorgen die men hoort te nemen om de blootstelling te beperken.

2.2.2 Burgers moeten diepgaand en herhaaldelijk worden geïnformeerd over de gevaren, de risico's en de preventieve maatregelen omtrent het huishoudelijk gebruik van pesticiden.

2.3 Thema 4: Opvolging van de vergiftigingen.

2.3.1 Naast het opvolgen van de acute intoxicaties is een opvolging van de chronische risico's voor landbouwers en andere professioneel blootgestelden nodig. De methodologie hiervoor werkt men best Europees uit. Hiervoor werden in België reeds voorstellen ingediend.

2.3.2 In België is de opvolging van acute intoxicaties bij professionele gebruikers niet gestructureerd. Het is aangewezen deze opvolging uit te werken en te organiseren in samenwerking met de arbeidsgeneesheren.

2.4 Thema 6: Spuiten van gbm vanuit de lucht.

Past men deze techniek in België toe? Wat is de (gekwantificeerde) bijdrage van deze actie aan het terugdringen van pesticiden?

2.5 Thema 7: Bescherming van specifieke gebieden tegen gbm.

Dit is in eerste instantie een bevoegdheid van de gewesten. Hoe zal men de coördinatie en de integratie realiseren?

2.6 Thema 8: Hantering van professionele gbm.

2.6.1 Meer aandacht voor de omvang van de verpakking dringt zich op. Professionele noodwendigheid moet men koppelen aan de noodzaak om de hoeveelheden pesticiden (zowel gbm als biociden) terug te dringen.

2.6.2 Verpakkingen voor pesticiden dienen gerecycleerd en oordeelkundig te worden gebruikt of verwerkt.

2.7 Thema 9: "Integrated pest management" van gbm.

Men moet meer aandacht opbrengen voor het terugdringen van andere (gezondheids)effecten dan deze op bijen.

2.8 Thema 10: "Waarnemingspost" voor gbm en biociden.

Het voorstel is sterk gericht op het verzamelen van informatie. Dit moet men aanvullen met het verwerken van de informatie op manieren die relevant zijn voor het formuleren en opvolgen van het beleid (ondermeer inzake de reductieprogramma's).

2.9 Thema 11: Opvolging van het FRPP en het NAPAN.

Het is aangewezen in het voorgenomen "Gecoördineerd nationaal rapport" aandacht te hebben voor de met de milieuverontreiniging samenhangende gezondheidseffecten.

Hoogachtend,

Namens de Hoge Gezondheidsraad,

André Pauwels,
Coördinator van de HGR

Referenties:

Almeida J, Oliveivia C, Gravato C, Guilhermina L. Linking behavioural alterations with biomarker responses in the European seabass *Dicentrarchus labrax* L. exposed to the organophosphate pesticide fenitrothion. *Ecotoxicology* 2010;19:1369-81.

Claeys WL, Schmit JF, Bragard C. Exposure of several Belgian consumer groups to pesticide residues through fresh fruit and vegetable consumption. *Food Control* 2011;22:508-16.

FASFC – Federal Agency for the Safety of the Food Chain. Controls of pesticide residues in food and feed - Belgium 2011. Results of the official controls in accordance to Regulation (CE) N°396/2005 and Commission Regulation (EC) N° 915/2010.

Floyd E, Geist J, Werner I. Acute, sublethal exposure to a pyrethroid insecticide alters behavior, growth and predation risk in the juvenile rainbow trout *Oncorhynchus mykiss*. *Comparative Biochemistry and Physiology. Part C. Toxicology and Pharmacology* 2008;146:308-13.

FOD VVWL - DG Leefmilieu. Federale Overheidsdienst Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu. Directoraat-Generaal Leefmilieu. De biocidenmarkt in België volgens de gegevens in het bezit van de FOD 2011. Brussel: FOD Leefmilieu; 2012. Pp. 342.

GR – Gezondheidsraad. Advies over de preconceptiezorg: voor een goed begin. Den Haag: GR; 2007. Publicatie nr. 2007/19.

GR – Gezondheidsraad. Advies over kinderen en bestrijdingsmiddelen. Bestrijdingsmiddelen in voedsel. Beoordeling van het risico voor kinderen. Den Haag: GR; 2004. Publicatie nr. 2004/11.

Reffstrup TK, Larsen JC, Meyer O. Risk assessment of mixtures of pesticides. Current approaches and future strategies. *Regul Toxicol Pharmacol* 2010;56:174-92.

SHC – Superior Health Council. Childhood leukaemia and environmental factors. Epidemiological evidence and precautionary measures. Brussels: SHC; 2012. Advisory report no. 8548.

Van Bol V. Persoonlijke mededeling. 2013.

Van Maele-Faby G, Lantin AC, Hoet P. Childhood leukaemia and parental occupational exposure to pesticides: a systematic review and meta-analysis. *Cancer Causes Control* 2010;21:787-809.

Van Maele-Fabry G, Lantin AC, Hoet P. Residential exposure to pesticides and childhood leukaemia: a systematic review and meta-analysis. *Environ Int* 2011;37:280-91.

Vinson F, Merhi M, Baldi I. Exposure to pesticides and risk of childhood cancer: a meta-analysis of recent epidemiological studies. *Occup Environ Med* 2011;68:694-702.

Wigle DT, Turner MC, Krewski D. A systematic review and meta-analysis of childhood leukaemia and parental occupational pesticide exposure. *Environ Health Perspect* 2009;118:33-41.

De volgende experts leverden een bijdrage aan dit advies:

- mevrouw DUVERGER VAN BOGAERT Martine (toxicologie – WIV),
- de heer HENS Luc (menselijke ecologie - VITO),
- de heer PASSCHIER Wim (Gezondheidsrisico-analyse – Maastricht University),
- mevrouw VLEMINCKX Christiane (toxicologie - WIV).